

Х. Габаковська

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
аспір. кафедри теорії та філософії права

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ РИМСЬКОГО ПРАВА НА ПРАВОВІ СИСТЕМИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

© Габаковська Х., 2016

На основі аналізу основоположних цінностей римського права, що відображено і втілено у багатьох національних правових системах країн Західної Європи, розкрито характерні особливості формування відповідних концепцій цих систем. З'ясовано, що запозичення ідей та положень римського права здійснювалося через його основні принципи, а саме: космополітизм, мультикультуралізм, справедливість та індивідуалізм. Встановлено, що дух, ідея, принципи римського права позитивно вплинули на національно-правові системи.

Ключові слова: римське право, правова система, рецепція, космополітизм, мультикультуралізм, справедливість, індивідуалізм.

К. Габаковська

ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ РИМСКОГО ПРАВА НА ПРАВОВЫЕ СИСТЕМЫ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ

На основе анализа основных ценностей римского права, которые получили отражение и воплощение во многих национальных правовых системах стран Западной Европы, раскрыто характерные особенности формирования соответствующих концепций этих систем. Выяснено, что заимствование идей и положений римского права осуществлялось через его основные принципы, а именно: космополитизм, мультикультурализм, справедливость и индивидуализм. Установлено, что дух, идея, принципы римского права положительно повлияли на национально-правовые системы.

Ключевые слова: римское право, правовая система, рецепция, космополитизм, мультикультурализм, справедливость, индивидуализм.

K. Habakovska

CHARACTERISTIC FEATURES OF THE INFLUENCE OF ROMAN LAW IN THE LEGAL SYSTEMS OF WESTERN EUROPE

Based on analysis of the fundamental values of Roman law that reflected and embodied in many national legal systems of Western Europe, reveals characteristics of the formation of the concepts of these systems. It was found that borrowing ideas and provisions of the Roman law was carried out through its basic principles, namely cosmopolitanism, multiculturalism, fairness and individualism. Found that spirit, idea, principles of Roman law had a positive effect on the national legal system.

Key words: Roman law, the legal system, reception, cosmopolitanism, the phenomenon of multiculture, justice and individualism.

Постановка проблеми. З часу занепаду Римської імперії уявлення про право постійно змінювалося, набувало нових форм, було побудовано багато нових концепцій та принципів, проте ази (основи), які розробили римські фахівці в юриспруденції, не втратили своєї актуальності до наших днів. Основоположні цінності римського права стали міцною опорою для розвитку національних правових систем багатьох країн Західної Європи, а його інститути слугують і донині першоджерелом для розроблення сімейних, цивільних кодексів та інших законодавчих актів.

Завдяки постійному науковому інтересу до вивчення спадщини римської юриспруденції актуалізується чимало проблем, які час від часу доводиться вирішувати юридичній науці, що у певний спосіб засвідчує зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім, допомагаючи всебічніше осмислити закономірності розвитку сучасної теорії права та передбачити прецизійності феномену римського права у вдосконаленні національних законодавств. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження рецепції римського права з погляду його впливу на формування західноєвропейських правових систем.

Аналіз дослідження проблеми. Процеси відродження, сприйняття духу, ідей головних засад та основних положень римського права, охоплені поняттям його рецепції, в юридичній науці почали глибоко досліджувати ще з середини XIX ст. Особливо активно і продуктивно цю проблематику розробляли у минулому столітті. Зацікавлення нею значно підвищилося у зв'язку з інтеграційними перетвореннями в Європі, які висвітлено у працях: Е. Аннерса, Дж. Бермана, В. Вовк, Д. Грімма, С. Гринька, М. Дихта, О. Казанцева, І. Покровського, Б. Тищика, Є. Харитонова, О. Харитоновой, З. Черніловського та багатьох інших вітчизняних і зарубіжних учених. Та незважаючи на те, що проблему використання рецептивного потенціалу римського права досліджено доволі ґрунтовно, проте такий аспект цієї проблематики, як особливості впливу основоположних цінностей римського права на формування сучасних європейських правових систем, на нашу думку, потребує ширшого науково-методологічного підходу стосовно з'ясування його значення для вдосконалення європейських правових систем, зокрема і нашої національної.

Мета розвідки полягає в аналітичному осмисленні значення ціннісних характеристик римського права для їх впливу на формування та розвиток європейських правових систем.

Виклад основного матеріалу. Багато ознак загальної правової традиції, правових інститутів і доктринальні категорії сучасних правових систем безпосередньо походять від принципів і структури римського права, що вироблялися або на його основі, або з урахуванням критичного сприйняття. Окремі сполучення і догматичні вимоги, походячи з римського права, продовжують існувати в сучасному праві – явно чи неявно, у прямо запозиченому вигляді або заломлюючись через власну національну традицію. І такий генетичний зв'язок із римським правом сформував чи не головну якісну особливість усього названого типу правових систем, що представляє до того ж найрозвиненіший – у науковому сенсі – тип, порівняно з іншими відомими світовій юридичній практиці [1, с. 4].

Як зазначає Ю. Задорожний, римське право – це система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, виражених у нормах, принципах та інститутах, встановлених Римською державою для регулювання відносин, що сформувалися у рабовласницькому суспільстві. Цей правовий порядок пройшов тривалий шлях розвитку, що хронологічно окреслюється періодом від заснування Риму (753 р. до н. е.) до смерті імператора Юстиніана (565 р. н. е.). У Римській державі право постійно вдосконалювалося, доповнювалося новими положеннями (нормами, інститутами, принципами), зазнавало позитивних змін, унаслідок яких перетворилося на систему, придатну для регулювання різноманітних правовідносин, що виникали у рабовласницькому суспільстві з розвитком товарообігом [2, с. 6]. Велич Давнього Риму майже гіпноотично впливала на політиків пізнішого часу. Так, латинська мова використовувалася у міжнародній дипломатії аж до кінця XVIII ст. Римське цивільне право законодавці епохи Відродження та Нового часу сприймали як непомильну догму, як взірець для наслідування [3, с. 11]. Тільки втративши наприкінці XIX ст. свою “формальну дію остаточно, – зазначав І. Покровський, – ... все найцінніше з нього, все те, що становило його справжнє універсальне ядро, продовжує по суті жити і тепер

(йдеться про початок XX ст. – X. Г.) у нових кодексах Західної Європи, комбінуючись з початками нового права [4, с. 272].

Римське право стало підґрунтям сучасних правових систем Західної Європи, а також багатьох неєвропейських держав. Йдеться, насамперед, не про рецептивний вплив римського права, а про його ідейно-світоглядні принципи, які досі не втратили своєї актуальності. На думку відомого українського цивіліста Є. Харитонova, до них належать, по-перше, ідеологічні, які вичерпуються світоглядно-настановчими ідеями римського права, та, по-друге, прагматично-технологічні: сприйняття та використання головних засад технології права, ідей та категорій римського права, норм позитивного римського права як взірця, особливо в процесі кодифікаційної роботи, римсько-правової методики та юридичної термінології [5, с. 16].

Проаналізуємо найважливіші принципи римського права, а саме ті, що співзвучні із сучасними системами. Першим принципом римського права, як вважає В. Вовк, є космополітизм, що проявився у здатності об'єднати різні народи й народності в єдину спільноту в правовому сенсі. Другим – мультикультуралізм, тобто здатність до використання в одній правовій культурі різних правових феноменів, які, з одного боку, зближують національні правові системи, а з іншого – сприяють збереженню їхньої унікальності. Наступними принципами є справедливість як світоглядна морально-правова вимога, а також індивідуалізм, що міг існувати лише за умови, що індивідуальні інтереси особистості визнаються і захищаються тоді, коли вони відповідають типовим інтересам багатьох членів суспільства [6, с. 15–17].

Джерелом, з якого римляни черпали витoki понять про свободу і рівність, були природно-правові ідеї, які репрезентували й осмислили грецькі мислителі. Це допомогло розвинути у Римській державі ідею космополітизму (від давньогрецької *κοσμοπολίτης* – космополіт, людина світу), яку вперше запропонував у своїх працях грецький філософ Сократ (першим, хто проголосив себе космополітом, був давньогрецький мислитель Діоген). Суть принципу космополітизму зводилася до того, що на першому плані були цінності людства, а не інтереси окремої держави. Ідею космополітизму визнали вже за часів Римської імперії, коли на підкорених великих територіях, римські громадяни мали рівні права і обов'язки.

Римські стоїки удосконалили космополітичні принципи, втілюючи у них ідеї, згідно з якими усі люди ставали громадянами єдиної світової держави і на яких поширювалися єдині норми природного права. Що ж стосувалося окремих політичних утворень, то вони, як вважали стоїки, випадкові й значущі не для всіх. “Ми, – вважав давньоримський філософ та державний діяч Луцій Сенека, – повинні в своїй уяві представити дві держави: одна – яка включає в себе богів і людей; у цьому погляд наш не обмежений тим чи іншим куточком землі, кордони нашої держави ми вимірюємо рухом сонця; інша – це те, до якого нас приписала випадковість. Це друге може бути афінським або карфагенським або пов'язане ще з будь-яким містом, воно стосується не всіх людей, а тільки однієї певної групи їх. Є люди, які в один і той же час служать і великій, і малій державі, є такі, які служать тільки великій, і такі, які служать тільки малій. Юридично-безумовне – “велика держава”. Розуміння “закону долі” (природного права, Божественного духу) полягає в тому, щоб, протидіючи нагоді (в тому числі і випадковій приналежності до тої чи іншої “малої держави”), визнати необхідність космополітичної держави. Правомірна поведінка – у незворушності духу, в совісті. В останній – нагорода за правомірний вчинок і покарання за порочне” [7, с. 154].

Протягом усього домінування Римської держави її правова система зазнавала сильного впливу підкорених народів. Закони XII таблиц переважно були свідомо запозичені з грецьких джерел. Першим кроком до компіляції слугували місії до Греції та грецьких колоній на півдні Італії для того, щоб повідомити про їхнє писане право та зібрати необхідні матеріали. Ця здатність до пристосування і толерантність римської правової системи щодо систем підкорених народів надала римському праву космополітичності. Оскільки воно було здебільшого продуктом зарубіжного права, його “характер був достатньо гнучким для того, щоб своєю чергою бути “прийнятим” народами і націями, які пізнали в своїй історії римське панування” [8, с. 27].

Ідеї космополітизму, які пропагували римські мислителі, нині виявляються в Європейському Союзі, у якому різні держави і нації об'єдналися у добровільне утворення задля побудови єдиної правової спільноти. В ЄС задекларовано принцип єдиного громадянства. Громадянин ЄС не позбавляється свого національного громадянства, попри те, на нього поширюються права й

обов'язки, однакові для всіх громадян держав-членів. Це свого роду ідейна приналежність до спільного союзу народів, в якому діє універсальна (уніфікована) система права і правовий мультикультуралізм.

Мультикутuralізм був характерною особливістю римського права. Римській культурі загалом, як і сучасному європейському простору, притаманна множинність культур і субкультур, що становили і становлять реальність “мультикультури” – наявності в одній культурі вкраплень і присутності інших активних культур. Римляни широко використовували елементи правових культур інших народів. Нагадаємо, що основні технологічні прийоми створення позитивного права римляни запозичили у греків. Громадяни Риму активно використовували надбання звичаєвого правового регулювання поневолених народів. Якщо уважно проаналізувати правові системи сучасних європейських держав, то стає помітним вплив та проникнення правових феноменів з однієї системи в іншу, асимілятивні та дисимілятивні процеси у сфері права, які, з одного боку, зближують національні правові системи, а з іншого – сприяють збереженню їхньої унікальності [6, с. 19]. Основним призначенням мультикультуралізму стало співіснування в одній правовій спільноті представників різних культур, націй, етносів, релігій, для яких створюються такі правові акти, в яких уникають явних оцінок соціального устрою.

Для Європи мультикультуралізм був передусім інструментом вирішення проблем мігрантів. А оскільки здебільшого йшлося про мігрантів із держав Півдня та Сходу, зокрема мусульман, то на теренах Європи, яка впродовж останніх десятиліть стає світською, все активніше вживається поняття “європейський іслам”, особливо в контексті політики і практики мультикультуралізму. Прикладами міст, у яких успішно вирішують проблеми багатокультурності, є кантон Невшател ь у Швейцарії, де прийнято “Хартію громадянства і громадянських цінностей для новоприбулих”; місто Реджо-Емілія у північно-центральної Італії, де проживає значно більше іноземців, ніж в інших італійських містах. Пріоритетами публічної політики останнього є розвиток міжкультурної інтеграції, соціальна згуртованість, підвищення кваліфікації прибулих, культура і культурні послуги. Вільний доступ громадян до участі в культурному житті є запорукою такої моделі розвитку, яка гарантує уникання соціального відчуження та забезпечує доступ до товарів і послуг, визнання перспективності, значущості культури і мистецтва в їх різноманітностях, їхній соціальній зміст і функції [9, с. 122–123].

Хоч у деяких країнах міжкультурний діалог став вирішенням проблеми міграційних потоків, у інших (наприклад, Франція, Німеччина) сьогодні доволі гостро постало питання толерантного ставлення до інших націй. Очевидно, Європа перебуває у певній кризі мультикультурного співіснування. Розв'язати цю кризу може лише тісна інтеграційна співпраця у межах ЄС, спрямована на поглиблення міжкультурного діалогу між національними спільнотами задля вдалого поєднання правових цінностей у єдності з одночасною повагою до відмінностей. Завдяки правовим традиціям європейських держав та спільній спадщині, в основі якої надбання Римської держави, відбувається мультикультурна взаємодія із взаємопроникненням та взаємодоповненням правових культур. Девіз ЄС – “Єдність у різноманітті” – став стимулом для єднання народів, що проживають на території Європейської унії, їхнього мирного співіснування та збереження, поваги до різноманітності культур, традицій та мов на європейському континенті, що згодом допоможе згуртувати людей різних морально-правових світоглядів задля того, щоб забезпечити гармонію основних правових цінностей та подолати глобальні виклики.

Згідно з вченням римських юристів природне право завжди реалізовувало основоположну ідею справедливості. Так, римський юрист Павло трактує суть природного права як цінність справедливості й добра [10, с. 433]. Римське право втілювало уявлення про справедливість через призму загальнолюдських ідей рівності. Як зазначає Г. Пастушок, римський законодавець і претор, формулюючи і застосовуючи норми права, оцінювали ці норми і саму реальність відповідно до соціально-етичних цінностей та ідеалів. Принцип справедливості мав особливе значення у судочинстві. На нього часто посилалися юристи і претори у нестандартних випадках, коли застосування права було недостатньо аргументоване для позитивного вирішення справи. Справедливість у Давньому Римі стала орієнтиром природно-правових цінностей, завдяки яким оцінювалося чинне право на предмет відповідності моральності [11, с. 33–34].

Сучасне розуміння справедливості, тісно пов'язаної з мораллю, зумовлене уявленням про людину, сформульованим у новій європейській культурі. Це – уявлення про людину як про самостійного індивідуума, наділеного невід'ємними правами та здатного самостійно контролювати та регулювати свою поведінку в суспільстві на підставі деяких загальноновизначених норм. Уявлення про невід'ємні права людини сьогодні отримало загальне визнання і закріплено у низці міжнародно-правових документів, зокрема таких, як Статут ООН, Загальна декларація прав людини, Заключний акт загальноєвропейської наради зі співпраці та безпеки у Європі. Отже, визначені у них основоположні права людини поширюються на всіх жителів нашої планети. З огляду на сучасні процеси інтеграції та узгодження законодавств країн Європи, підґрунтям яких було римське право, характеризуючи принцип справедливості, необхідно враховуватися його засади. Це дає підставу вважати, що принцип справедливості став тим інструментом, який зумовив констатування римського приватного права як універсальної правової системи, здатної регулювати відносини, що вже виникли, а також відносини, які можуть виникнути у майбутньому [12, с. 103, 164]. Саме уявлення про справедливість у римському праві стало основною світоглядно-методологічною цінністю у всіх правових системах країн Західної Європи, що зводиться до забезпечення рівних прав перед законом, коли кожен отримує можливість діяти відповідно до прав і обов'язків, адже створюються умови для реалізації таких можливостей.

Римське право, позначене найбільшою мірою початком індивідуалізму, набуває “значення класичного орієнтира... правового втілення індивідуальної свободи громадянина” [1, с. 12]. Вказуючи на індивідуалізм римлян, Р. Ієрінг ототожнював його з принципом суб'єктивної волі, який, на думку вченого, є основою створення римського права взагалі. Попри те вчений був переконаний в тому, що “римлянин... підпорядковує нижче вищому, окреме загальному” [13, с. 278–279].

Індивідуалізм як принцип римського приватного права виник і сформувався внаслідок змін світоглядних орієнтирів античної людини: з'являвся і відтворювався образ самотнього, замкненого у власних інтересах індивіда, який губився у безмежних часово-просторових межах світу. Досліджуючи “правовий менталітет” давніх римлян, В. Вовк зазначає, що у центрі приватноправових конструкцій опинився одноособовий суб'єкт власності, який самостійно бере участь у цивільному обороті та одноособово відповідає. Індивідуалізм як вияв римського світогляду став відповідальністю особи за своє становище в соціумі й стратифікаційну позицію, тобто за власну готовність до їх посилюючого здійснення, що означається формалізованою належністю до групи і відповідальністю перед нею [14, с. 263–264]. Звичайно, неприпустима пряма (безпосередня) екстраполяція уявлень та виявів римського індивідуалізму на сучасність, адже тепер, на слушне переконання згаданої ученої, індивід є цінністю за суттю, а не просто об'єктом, який протистоїть іншим, але він не є індивідуальним зразком роду людського, передусім індивід – це певний універсум з етноментальними особливостями, водночас відкритий для сприйняття світового правопорядку [5, с. 18].

Висновки. Можемо стверджувати, що, оскільки римське право стало важливою складовою світової цивілізації та здійснило потужний вплив на формування і розвиток правових систем країн Західної Європи, то його дух через засадничі принципи відчутний у європейській правосвідомості, що позначається на вдосконаленні цих національних правових систем. Саме в них знайшли відображення й втілення такі важливі принципи цього правового феномену, як космополітизм (на першому плані цінності людства, а не інтереси окремої держави), мультикультуралізм (співіснування в одній правовій спільноті представників різних культур, націй, етносів, релігій із одночасним збереженням та повагою до різноманітності правових культур), справедливість (забезпечення рівних прав перед законом, коли кожен отримує можливість діяти відповідно до прав і обов'язків) та індивідуалізм (самовизначеність особи у правовій спільноті). Використання невичерпного рецептивного потенціалу римського права може й надалі слугувати перспективною складовою формування і вдосконалення універсальної системи права.

1. Омельченко О. А. Римское право: учебник / О. А. Омельченко. – [2-е изд., исправл. и доп.]. – М. : ТОН-Остожье, 2000. – 208 с. 2. Задорожний Ю. А. Основы римского частного права : курс

лекцій / Ю. А. Задорожний. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту “НАУ-друк”, 2009. – 92 с. 3. Макарчук В. С. Римське приватне право : навч. посіб. / В. С. Макарчук. – К. : Атіка, 2007. – 256 с. 4. Покровский И. А. История римского права / И.А. Покровский. – СПб. : ИТД “Летний сад”, журн. “Нева”, 1999. – 533 с. 5. Харитонов Є. Рецепція римського приватного права як підґрунтя сучасної цивілістики / Є. Харитонов // Вісник Академії правових наук. – 1998. – № 2 (13). – С. 107–108. 6. Вовк В. М. Римське право і сучасне європейське право / В. М. Вовк // Порівняльно правові дослідження : укр.-грец. міжнар. наук. юрид. журнал. – 2009. – № 2. – С. 14–19. 7. Азаркин Н. М. Всеобщая история юриспруденции : курс лекций / Н. М. Азаркин. – М. : Юрид. лит., 2003. – 608 с. 8. Зайтай І. Рецепція зарубіжного права і порівняльного права / І. Зайтай // Порівняльне правознавство. – 2013. – № 1–2. – С. 13–36. 9. Розумна О. П. Європейський досвід політики мультикультуралізму: наслідки та прогнози / О. П. Розумна // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 1 (22). – С. 121–125. 10. Нерсисянц В. С. Філософія права : учебник для вузов / В. С. Нерсисянц. – М. : ИНФРА М–НОРМА, 1997. – 652 с. 11. Пастушок Г. І. Значення основоположних цінностей римського права для формування правової традиції Європейського Союзу / Г. І. Пастушок // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – Вип. 8. – С. 31–37. 12. Бабич І. Г. Принцип справедливості в римському праві і у сучасному зобов’язальному праві України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес ; сімейне право; міжнародне приватне право” / Ірина Григорівна Бабич ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006. – 183 с. 13. Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития / Р. Иеринг. – СПб : Тип. В. Безобразова и Ко, 1875. – 309 с. 14. Вовк В. М. “Правовий менталітет” стародавніх римлян / В. М. Вовк // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. – 2012. – № 3 (13). – С. 261 – 265.

REFERENCES

1. Omel'chenko O. A. Rymskoe pravo [Roman law]. Moskva. TON - Ostozh'e Publ, 2000. 208 p. 2. Zadorozhnyy Yu. A. Osnovy ryms'koho pryvatnoho prava [Fundamentals of Roman private law]. Kyiv. Vyd-vo Nats. aviats. un-tu “NAU-druk” Publ, 2009. 92 p. 3. Makarchuk V. S. Ryms'ke pryvatne pravo [Roman private law]. Kyiv. Atika Publ, 2007. 256 p. 4. Pokrovskij I. A. Istoriya rimskogo prava [History of Roman law]. Sanktpeterburg. ITD “Letnij sad”, zhurn. “Neva” Publ, 1999. 533 p. 5. Kharytonov Ye. Retseptsiya ryms'koho pryvatnoho prava yak pidgruntya suchasnoyi tsyvilistyky [Reception of Roman private law as the basis of modern civil law]. Visnyk Akademiyyi pravovykh nauk. 1998. № 2 (13). pp. 107 – 108. 6. Vovk V. M. Ryms'ke pravo i suchasne yevropeys'ke pravo [Roman law and contemporary European law]. Porivnyal'no pravovi doslidzhennya: ukrayins'ko-hrets'kyy mizhnarodnyy naukovyy yurydychnyy zhurnal. 2009. № 2. pp. 14–19. 7. Azarkin N. M. Vseobshhaya istoriya jurisprudencei [General History of jurisprudence]. Moskva: Jurid. lit. Publ, 2003. 608 p. 8. Zaytay I. Retseptsiya zarubizhnoho prava i porivnyal'noho prava [Reception of foreign law and comparative law]. Porivnyal'ne pravoznavstvo. 2013. № 1–2. pp. 13 – 36. 9. Rozumna O. P. Yevropeys'kyy dosvid polityky mul'tykul'turalizmu: naslidky ta prohnozy [European experience multiculturalism policy: implications and forecasts]. Stratehichni priorytety. 2012. № 1 (22). pp. 121 – 125. 10. Nersesjanc V. S. Filosofija prava [The philosophy of law]. Moskva. Izdatel'skaja gruppа INFRA • M – NORMA Publ, 1997. 652 p. 11. Pastushok H. I. Znachennya osnovopolozhnykh tsinnostey ryms'koho prava dlya formuvannya pravovoyi tradytsiyi Yevropeys'koho Soyuzu [The significance of the fundamental values of Roman law to form the legal tradition of the European Union]. Visnyk Pivdennoho rehional'noho tsentru Natsional'noyi akademiyyi pravovykh nauk Ukrayiny. 2016. vol. 8. pp. 31–37. 12. Babych I. H. Pryntsyp spravedlyvosti v ryms'komu pravi i u suchasnomu zobov'yazal'nomu pravi Ukrayiny. Dis, candidate Degree in Law [The principle of justice in Roman Private Law and in modern liability Law of Ukraine]. Odesa, 2006. 183 p. 13. Iering R. Duh rimskogo prava na razlichnykh stupenjah ego razvitija [The spirit of Roman law in the various stages of its development]. Sanktpeterburg: Tip. V. Bezobrazova i Ko Publ, 1875. 309 p. 14. Vovk V. M. “Pravovyy mentalitet” starodavnikh rymlyan [“Legal mentality” of the ancient Romans]. Visnyk Natsional'noyi yurydychnoyi akademiyyi Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho. 2012. 3 (13). pp. 261–265.